

КНИГОЗНАВСТВО

УДК 097(091):025.171 ЛНУ

ЕВОЛЮЦІЯ ЕКСЛІБРИСУ (на матеріалах фондів Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка)

Наталія КІТ

*Наукова бібліотека Львівського національного університету імені Івана Франка,
вул. Драгоманова, 17, м. Львів, 79601, Україна, тел. (032) 261-35-97*

На тлі короткого огляду типології та історії екслібрису розглянуто деякі характерні зразки екслібрисів, які зберігаються у фондах Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка, наведено їх зображення. Звернуто увагу на еволюцію екслібрису.

Ключові слова: екслібрис, типологія екслібрису, Наукова бібліотека Львівського національного університету імені Івана Франка.

Бібліотека Львівського національного університету імені Івана Франка – одна з найдавніших та найбільших бібліотек України. Її історія починається з 1608 р. – як шкільної книгозбірні Львівського єзуїтського колегіуму. Впродовж XVII–XVIII ст. бібліотека Львівської Академії вважалась однією з найкраще укомплектованих та упорядкованих у Речі Посполитій. Започатковане зібрання меценатськими внесками львівського архієпископа Яна Димітра Соліковського¹, о. Станіслава Гроховського (бл. 1610 р.), значно доповнена дарами архієпископа Яна Анджея Прухницького², добродійними внесками громадян міста Львова та численних шляхетських родин (Зофії Сєнявської (1615 р.), Анни Кроснерувни (1624 р.), Себастьяна Павловського (1639), родин Третерів, Куропатницьких тощо).

¹ Швець Н. Рукописний фонд Наукової бібліотеки Львівського національного університету: матеріали до історії формування // *Kultura książki ziem wschodniego i południowego pogranicza Polski (XVI–XX wiek): paralele i różnice* / red. naukowa: J. Gwóźdź, E. Różycki. – Katowice, 2004. – С. 360; Соліковський (Solicovius, Sulicovius, Solikowski) Ян Димітр // *Енциклопедія Львівського університету. Наукова бібліотека: Матеріали до енциклопедії* / упоряд. Н. Швець; наук. ред. С. Макарчук. – Львів, 2005. – С. 136–137; Швець Н. Бібліотеки // *Енциклопедія Львова* / за ред. А. Козицького. – Львів, 2007. – Т. I. – С. 230; *Relacje arcybiskupów lwowskich 1595–1794*. – Lwów, 1937. – С. 13–45; Kotarski E., Kumor B. Solikowski Jan Dymitr // *Polski Słownik Biograficzny* / PAN; PAU. – Warszawa; Kraków, 2000. – Т. XL, zes. 165. – С. 282–289.

² Зінченко С. Прухницький (Próchnicki) Ян Анджей // *Енциклопедія Львівського університету...* – С. 120; Jaworski Fr. Lwowskie znaki biblioteczne. – Lwów, 1907. – Т. I. – С. 18; Gębarowicz M. *Jan Andrzej Próchnicki (1553–1633). Mecenas i bibliofil: Szkic z dziejów kultury w epoce kontrreformacji*. – Kraków, 1980. – 236 s.; Gębarowicz M. Próchnicki (Pruchnicki) Jan Andrzej // *Polski Słownik Biograficzny...* – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź, 1985. – Т. XXVIII/3, zes. 118. – С. 547–550; Lwów // *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy, 1564–1995* / oprac. L. Grzebień SJ. – Kraków, 1996. – С. 379; Prusiewicz A. *Biblioteki na Podolu i ich exlibris* // *Exlibris*. – 1922. – Т. IV. – С. 74–75; Radojewski M. Próchnicki Jan Andrzej // *Encyklopedia wiedzy o książce* / red. nac.: A. Birkenmajer, B. Kocowski, J. Trzynałowski; red. głów.: A. Kawecka-Gryczowa, H. Więckowska, S. Pazyra. – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1971. – С. 718; Sipaylo M. *Polskie superexlibrisy XVI–XVIII wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*. – Warszawa, 1988. – С. 150–155; Różycki E. *Książka polska we Lwowie w epoce renesansu i baroku*. – Wrocław, 1994. – С. 150–152; Lwów // *Encyklopedia wiedzy o jezuitach...* – С. 379.

Фонди бібліотеки значно поповнили приватні книгозбірні Пія Миколая Гареллі (11 тис. томів, серед яких – інкунабули, палеотипи, стародруки, рукописи, а також нумізматична колекція³), князів Адама та Вітольда Чарторійських (впродовж 1922–1923 рр. кн. Адам Чарторійський передав до Львівського університету “бібліотеку з Онфлер” – 18987 назв у 25130 томах)⁴, графа Юзефа Саби Козебродського (у 1938 р. бібліотека закупила 6700 томів)⁵, львівського історика Антонія Петрушевича (у 1885 р. передав бібліотеці 25 кодексів, що стали основою кириличних рукописних книг бібліотеки)⁶ та ін.

На більшості книг були екслібриси власників.

Екслібрис (лат. *ex libris* – “з книг”) – власницький знак книголюбів, що засвідчує приналежність книги і виконаний в одній із технік графіки, містить ім’я та прізвище власника бібліотеки або його стилізовані ініціали чи назву інституції. Типовим екслібрисом є невелика за розміром картка паперу, приклеєна до внутрішньої сторони оправи. У простішій формі він може мати вигляд печатки⁷.

Таке пояснення з невеликими видозмінами подають більшість словників та енциклопедій. Але не все так просто у визначенні і поясненні цього терміну, не так швидко і раптово виник книжковий знак власності. Пройшло багато часу, перш ніж маленьке зображення перетворилося у велике мистецтво та стало на один щабель розвитку з іншими видами гравюри. Щоб зрозуміти цю трансформацію, слід повернутися до історії розвитку цього знаку власності.

³ Швець Н. Рукописні каталоги бібліотеки Гареллі // *Збірник наукових праць відділу рукописних, стародрукованих та рідкісних книг ім. Ф. П. Максименка* / НБ ЛДУ; відп. ред. Н. Швець. – Львів, 1997. – С. 26–40; Bogeng G. *Die grossen Bibliophilen: Geschichte der Büchersammler und ihrer Sammlungen.* – Leipzig, 1922. – S. 352; Denis M. *Die Merkwürdigkeiten der k. k. garellischen öffentl. Bibliothek am Theresiano.* – Wien, 1780. – Bd. I. – S. 1–5; *Oesterreichische National-Encyclopädie, oder alphabetische Darlegung der wissenschaftigsten Eigenthümlichkeiten des österreichischen Kaiserthumes.* – Wien, 1835–1837. – Bd. II. – S. 276.

⁴ Демченко Г. Збірка Біблій в бібліотеці князя В. К. Чарторійського // *Збірник наукових праць відділу...* – С. 63–92; Демченко Г. Чарторійський (Czartoryski) Вітольд-Казімеж // *Енциклопедія Львівського університету...* – С. 152–154; Швець Н. Рукописний фонд Наукової бібліотеки Львівського національного університету... – С. 361–363; *Biblioteki na wschodnich ziemiach II Rzeczypospolitej* / red. B. Bieńkowska. – Poznań, 1998. – S. 353; Frączyk T. Kallenbach Józef Henryk // *Słownik pracowników książki polskiej* / pod red. I. Treichel. – Warszawa, 1972. – S. 388; Frączyk T. Czartoryski Witold Kazimierz // *Ibidem.* – S. 145–146; *Kronika Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie za rok szk. 1922–23.* – Lwów, 1926. – S. 17–18; Lewicki K. Mańkowski Bolesław // *Słownik pracowników książki polskiej...* – S. 564; MękarSKI S., Remerowa K. *Księgozbiór z Honfleur ks. Witolda Kazimierza Czartoryskiego w lwowskiej Bibliotece Uniwersyteckiej.* – Lwów, 1928; Paszkiewicz U. *Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej (spis za lata 1510–1939).* – Warszawa, 1998. – S. 82 (nr 318–320); Tadeusiewicz H. Czartoryski Adam Ludwik // *Słownik pracowników książki polskiej...* – S. 145; *Sprawozdania ze stanu i działalności biblioteki Uniwersyteckiej we Lwowie za okres 1925–30, 1932–38 rr.* – Lwów, 1925–1939; Szocki J. *Księgozbiory domowe w Galicji Wschodniej (1711–1918).* – Kraków, 2001. – S. 97, 137, 156, 164, 165, 171, 209–211.

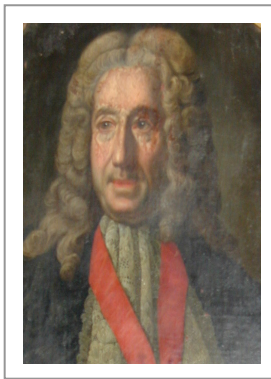
⁵ Швець Н. Козебродський (Koziebrodzki) Юзеф-Саба-Марцін // *Енциклопедія Львівського університету...* – С. 81–82; Korzon K. Koziebrodzki Józef Saba Marcin // *Słownik pracowników książki polskiej...* – S. 458; MękarSKI S. *Drogocenny księgozbiór* // *Pion.* – 1938. – Nr 47. – S. 3–4.

⁶ Фрис В. Петрушевич Антін // *Енциклопедія Львівського університету...* – С. 115–116.

⁷ *Сучасний словник ініціативних слів:* близько 20 тис. слів і словосполучень / уклали: О. І. Скопенко, Т. В. Цимбалюк. – Київ, 2006. – С. 254; Столова Е. Збірка екслібрисів Наукової бібліотеки ЛДУ: проблеми зберігання та опису // *Збірник наукових праць відділу...* – С. 93; Шаповал Л. Екслібрис та його місце в книжковій справі України // *Вузівська бібліотека. Історія. Теорія. Досвід роботи.* – Львів, 1993. – Вип. 2. – С. 80–87; Швець Н. До методології дослідження “власницького знаку”: досвід роботи Наукової бібліотеки Львівського національного університету ім. І. Я. Франка // *Рукописна та книжкова спадщина України: Археографічні дослідження унікальних архівних фондів.* – Київ, 2007. – Вип. 11. – С. 48–69; *Exlibris // Encyklopedia wiedzy o książce...* – S. 653–656; *La grande Encyclopédie: Inventaire raisonné des sciences, des lettres et des arts* / Secrétaire général de la Société F. – Paris, 1892. – T. XVI. – S. 941.

*Ян Димітр Соліковський
(1539–1603)
королівський секретар,
дипломат, учений, письменник,
архієпископ Львівський*

*Гареллі Пій Николаус
(1670–1740)
радник імператора Карла VI,
лейб-медик та префект
Імператорської придворної
бібліотеки, бібліофіл*

*Ян Анджей Прухніцький
(1553–1633)
єпископ кам'янецький,
архієпископ Львівський,
бібліофіл*

Як уже говорилося вище, назва “екслібрис” походить з латинських слів “ex libris”. Саме так починався власницький напис на більшості давніх книг. Крім терміна “Ex libris”, широкого вжитку набули й інші латинські форми запису: “liber”, “libri”, “bibliotheca”, “ex bibliotheca”, “collectio”, “ex collectione”, “donum”, “ex dono” та їх відповідники національними мовами. У фондах Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка (далі НБ ЛНУ ім. Івана Франка) найчастіше зустрічаються записи польською, російською, українською, французькою, німецькою та латинською мовами.

Екслібрис – це особлива композиція певних символів, яка текстом, символічним зображенням без тексту, чи у їх поєднанні називає власника даної книги. Текст вказує на власника прямо, зображення може бути асоціативним, чи просто звичайною декорацією, яка не несе ніякого змісту.

Звичай позначення належності книг є давнім. Своїми витоками він сягає часів існування однієї з найдавніших культур світу – Стародавнього Єгипту. За найстарший знак власності (окреслений терміном “праекслібрис”) прийнято вважати таблиці з кінця XIV ст. до н. е. на сувоях папірусу єгипетського фараона Аменопхиса III (гр. Аменхотеп III, фараон XVIII династії) та його дружини Тіі⁸. Це були фаянсові таблиці з вирізаним

*Адам Людвік
Чарторийський
(1872–1937)
польський князь,
політик, бібліофіл,
меценат, поліглот*

⁸ Benoit J. Ex-Libris or the mark of possession of books [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.karaartservers.ch/prints/ex-libris/introduction.html> – [Час доступу: 12.07.2012]; Hall H. An Egyptian Royal Bookplate: The Ex Libris of Amenophis III and Teie // *The Journal of Egyptian Archaeology*. – 1926. – Vol. 12, no 1/2. – P. 30–33 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.jstor.org/pss/3854179> – [Час доступу: 12.07.2012]; Bookplates or Ex Libris [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.joolsweb.com/pontificates/2007/02/04/bookplates-or-ex-libris> – [Час доступу: 12.07.2012]; Milkau Exlibris (Kartusche) Amenophis III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Milkau_Exlibris_\(Kartusche\)_Amenophis_III_182-2.jpg](http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Milkau_Exlibris_(Kartusche)_Amenophis_III_182-2.jpg) – [Час доступу: 12.07.2012].

ім'ям власника (фараона та його дружини) і коротким змістом рукопису. Ці найдавніші форми екслібрису зберігаються у колекціях Лувру та Британського Музею.

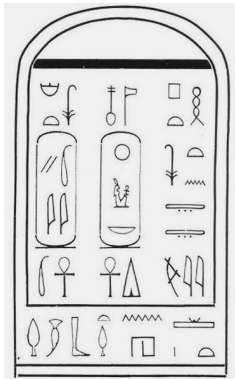
Книга в усі часи була великою цінністю. Збирання книжок було дорогою і шляхетною справою, а природній потяг людини до неповернення позиченого майна був чи не споконвічним. Тому першопричиною виникнення книжкового знаку власності було бажання бібліофіла забезпечити кращу ідентифікацію та збереження своєї збірки від потенційного крадія і з гордістю заявити: “*Nis liber mihi est*” (Ця книга є моєю). У період Середньовіччя, як і давніше, книга була дуже дорогим товаром, придбати який міг далеко не кожен, не кажучи вже про формування цілої бібліотеки. Власник бібліотеки, що налічувала 20–30 книг, міг із впевненістю вважати себе можливою людиною. Наявність десятки книг обов'язково зазначалась у заповідях.

Сам термін “екслібрис” виник раніше від друкарства і технік графічної ілюстрації книги. Спочатку книжковий знак відображав інформацію лише про власника рукопису і не містив жодних додаткових елементів, оскільки сам текст слугував декоративним оздобленням. Ці перші прості форми позначення права власності були двох видів: короткі (із зазначенням власника) або довгі записи (часто доповнені відомостями про власника, місце і час придбання книги, її ціну)⁹.

Охоронне призначення екслібриса, своєрідного “книжкового сторожа”, засвідчують його тексти. Зокрема, на одному з них написано: “Этот знак всех книг моих – у меня на страже: всяк кто книгу с ним возьмет – попадетс я в краже”¹⁰, чи польськомовні “*Kto tę książkę ukradnie, niech mu ręka odpadnie, A kto ją schowa pod futro, tego obwieszają jutro*” (“Хто цю книгу вкраде, нехай йому рука відпаде, А хто її заховає під шубу, того завтра повісять”).

З часом бібліофіли почали писати слово “*Ex libris*” на титульних сторінках рукописів, далі ставили назву монастиря або титул і прізвище власника речі. Так виникли рукописні екслібриси чи, за сучасною термінологією, провенієнції¹¹. Але варто зробити певне застереження – не кожен запис, що міститься у книжці (коментарі читача, помітки, виправлення тощо) – провенієнція. У цьому контексті до уваги беруться лише ті записи, що вказують на власника конкретного примірника. Провенієнції зустрічаються на рукописних та друківаних книгах до XX ст.¹²

У Європі часів Середньовіччя кількість книг у монастирських та приватних бібліотеках поступово збільшувалася, і їх почали підписувати задля символічної прив'язки до місця зберігання чи беззаперечної ідентифікації власника. Відомо, що французький король Карл V у 1367 р. особисто інвентаризував власні манускрипти, позначивши на кожному “Ця книга моя. Карл”¹³. Здається, в те, що подібні написи можуть реально

*Праекслібрис
Аменхотепа III.
Британський Музей
у Лондоні*

⁹ Grońska M. *Ekslibrisy: wiadomości zebrane dla kolekcjonerów*. – Warszawa, 1992. – S. 24; Lewicka-Kamińska A. *Nieznane exlibrisy polskie XVI wieku w Bibliotece Jagiellońskiej*. – Kraków, 1974. – S. 7.

¹⁰ Словарь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.onmyge.uct.ua/present.htm> – [Час доступу: 12.03.2012].

¹¹ Столова Е. Збірка екслібрисів Наукової бібліотеки ЛДУ... – С. 93.

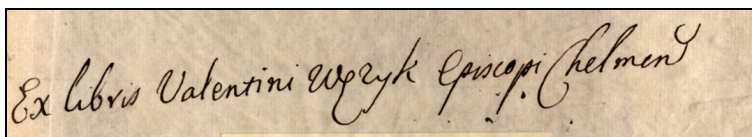
¹² Швець Н. До методології дослідження “власницького знаку”... – С. 49.

¹³ Сапко М. Знаки книжкової власності: книга, графіка, колекція [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vsiknygy.net.ua/shcho_pochytaty/overview/4685/ – [Час доступу: 9.07.2012].

убезпечити книгу, вже тоді вірили мало – зі збільшенням доступу до бібліотечних колекцій винайшли надійніший спосіб книгозбереження – томи кріпилися ланцюгами просто до стелажів. Але тоді з'явилися нові методи крадіжки книг – виривання потрібних сторінок. Наші предки і з цим навчилися вдало боротися – збільшили текст маргінальних записів, розбавивши їх погрозами та прокляттями: “Викрадення цієї книги закриє тобі ворота на небеса, пошкодження її – розверзне ворота до пекла. Всякий, хто візьме книгу без дозволу, буде покараний усіма богами Японії”, – написано на найдавнішому японському екслібрисі (1470 р.)¹⁴.

Проте красивий звичай позначення книг екслібрисом залишився і продовжив розвиватися.

Приклади рукописних екслібрисів у фондах НБ ЛНУ ім. Івана Франка

“*Ex libris Valentini Węzyk Episcopi Chelmen[is]*”¹⁵. Рукописний екслібрис Валентина Венжика (24.02.1705–26.10.1766) – краківського каноніка (від 1745), депутата коронного трибуналу, єпископа холмського (1752–1765), перемиського (1765–1766)¹⁶. Частина його приватної книгозбірні зберігається у НБ ЛНУ ім. Івана Франка

“*Conventus Leopoliensis S[anc]ti Michaelis P[atrum] Carmelitarum Discalceatorum* ([Книга] львівського монастиря святого [архієпископа] Михаїла отців кармелітів босих)”. Екслібрис кармелітів босих¹⁷

У Російській імперії до часів Петра I поряд з рукописними екслібрисами широко використовувалися і т. зв. “вкладні записи”¹⁸.

Рукописна книга була малодоступною. На її виконання затраталося багато часу, дорогих матеріалів, та й більшість населення була неграмотною і не мала ні бажання, ні можливості цікавитися книгами, колекціонувати їх, отримувати знання з їх допомогою.

¹⁴ Нестеренко П. *Історія українського екслібриса*. – Київ, 2010. – С. 64.

¹⁵ Наукова бібліотека Львівського національного університету імені Івана Франка, відділ рукописних, стародрукованих та рідкісних книг імені Ф. П. Максименка (далі НБ ЛНУ, ВРСРК), Ркс. 131 II (Guiciardi. *Institutiones Juris civilis*. S. I., XVIII s.).

¹⁶ Węzyk (Walenty) // *Encyklopedia Powszechna*. – Warszawa, 1867. – Т. XXVI. – С. 811.

¹⁷ НБ ЛНУ, ВРСРК, 2465 II (Vivaldo, Martin Alfonsus. *Candelabrum aureum Eccles[iae] Sanctae Dei, iussu superiorum recognitum, & emendatum ...*: In 4 partes divisum. – 4. ed. – Venetiis [Venezia]: Apud Georgium Variscum, 1611. – 4°).

¹⁸ Минаев Е. *Экслибрисы художников Российской Федерации*. – Москва, 1971. – С. 5.

Багаті люди, щоб вимолити прощення у Бога і людей за гріхи та залишити своє ім'я на згадку майбутнім поколінням, замовляли рукописні книги в красивій оправі (часто з використанням дорогоцінних металів та коштовного каміння та перлів) і дарували їх церквам. Роблячи такий широкий жест, власник книги хотів, щоб на самій книзі була вказана ціль пожертви та ім'я самого жертводавця. А тому “какой нибудь старый бояринъ, котрому легче на добромъ конѣ въ чистом полѣ сразиться съ врагомъ, чѣмъ взять въ руки перо; но и он, как и другіе, встревоженный думой о томъ, что грѣхи его тяжки, что Вѣчный Судья ему можетъ воздать “по заслужь”, идетъ открывать тотъ старинный ларець, гдѣ хранится завѣтная книга въ роскошномъ окладѣ, въ работѣ басменной и сканной, усѣвшись за трудъ непосильный, долго выводитъ тяжелой рукою на ней букву за буквой...”¹⁹.

Ці нотатки відомі під назвою вкладних записів. В них жертводавець докладно записував день і рік дару, назву церкви чи монастиря, пояснював ціль пожертви, і, щоб вберегти книгу від крадіжки чи від порчі, придумував досить віртуозні прокльони. Уся середньовічна релігія перетворювалася для більшості православних в ряд молитовних формул, що містили той чи інший магічний зміст, і віруючий повинен був беззаперечно вірити в таємну силу цих формул, вірити в те, що вони можуть зупинити всяку “злодійську руку” і вберегти його власність²⁰.

У відділі рукописних, стародрукованих та рідкісних книг імені Ф. П. Максименка НБ ЛНУ ім. Івана Франка зберігаються кириличні рукописи та стародруки з такими записами. Ось один із них: “Кънига сия Ключъ разумения пожалована Григорьемъ Евтратовимъ в сумскую церковь Пресвятия Богородицы вечно...”²¹. У них не шкодувалось погроз зі страшними подробицями для відлякування потенційного злодія. Найскромніші з них закінчували вкладний запис словами: “а кто сію книгу возьметъ изъ дома Божія и на томъ буди тягота церковная”²², інші залякували Божим судом: “...а если бы мел кто колвек сие выше именованья менеи от церкви божии отдалить albo потаемне изнести тот со мною разсудитьсѣ на страшномъ судѣ Христовѣ сожне...”²³, чи “...а если бы мел кто сие выше именованья менеи от церкви божии отдалить albo потаемне изнести тот со мною разсудитьсѣ на страшномъ судѣ Христовѣ сожне...”²⁴, треті вдавались до погроз: “...а ще кто од церкви похитить за то дастъ ему богъ Хамово благословеніе Гиезиеву проказу Ахарово наказаніе...”²⁵, або до прокльонів “а кто бы смѣлъ ей взяти отъ церкви, той да будетъ проклятъ въ сій вѣкъ и въ будущей и не прощенъ и по смерти не разрѣшенъ. Аминь”, чи “а кто изволить сію книгу продать, да будетъ проклятъ на семь свѣтъ и на томъ отъ Великаго Бога Саваофа и отъ всѣхъ аггелъ, отъ всѣхъ пророкъ и мученикъ, и святыхъ отецъ или купитъ ея, такожде да будетъ проклятъ, или выдереть, едино проклятїе прїиметь и со мной судъ будетъ имати во второе Божїе пришествїе егда Судья сядетъ бранный и нелицемѣрный тысячами тысячъ аггелъ окрестъ его”²⁶.

¹⁹ Верещагинъ В. *Рускій Книжный Знакъ*. – Санктъ-Петербургъ, 1902. – С. 12–13.

²⁰ Там же. – С. 6–7, 12.

²¹ НБ ЛНУ, ВРСРК, III 28159 (Галятювський, Іоаникій. Ключ разумѣнія... – Київ: Друк. Лаври, 1659. 3. I. – 2^о).

²² Верещагинъ В. *Рускій Книжный Знакъ*... – С. 7.

²³ НБ ЛНУ, ВРСРК, III 16672 (Баранович, Лазар. Трубы словес проповѣдних на нарочитыя дни... – Київ: Друк. Лаври, 1674. – 2^о).

²⁴ Там само, 208 III Rkps (Миняя месяца марта и апреля. – Б. м., б. р.).

²⁵ Там само, III 28159 (Галятювський, Іоаникій. Ключ разумѣнія...).

²⁶ Верещагинъ В. *Рускій Книжный Знакъ*... – С. 7–8.

До кінця XVII ст. головний акцент у книгодрукуванні робили на літературі релігійного змісту. В міру того як книги переставали бути для власника лише скарбницею знань, власницький знак паралельно з охоронною почав виконувати орнаментальну та декоративну функцію, ставши своєрідним довершенням книги.

Важливою сторінкою в еволюції екслібрису був т. зв. мальований екслібрис чи протоекслібрис²⁷ (грецька приставка “Прото” перекладається як першість, в нашому випадку екслібрисів). Цей тип екслібрису прийшов до нас із Західної Європи завдяки широким дипломатичним та науковим контактам²⁸. Звичайно, мальовані екслібриси панували в часи, коли бібліотеки були малочисленими і склалися майже винятково з рукописів.

Найпопулярнішим сюжетом у мальованому екслібрисі є геральдичний мотив. Герби і гмерки власників екслібрисів, вплетені в оздобні бордюрні рамки рослинного характеру, з’явилися ще під кінець XIV ст. та проіснували з невеликими видозмінами до XVI ст. Найчастіше протоекслібрис малювали у нижній частині першої сторінки, хоча є не поодинокі випадки, коли протоекслібрис розташований на внутрішній стороні оправи. Екслібрис прижився у вигляді мальованих гербів на пергаментних та паперових рукописах за кілька століть до винайдення друку. Впродовж XV ст. власницький знак був нерозривно пов’язаний з текстом книги та виказував власника гербом. Ця форма позначення власності з часом еволюціонувала у суперекслібрис та екслібрис. Оздоблював книги мальованим екслібрисом ілюмінатор, який у роботі часто використовував водяну фарбу типу гуаші та листове золото.

Першим прикладом українського протоекслібрису прийнято вважати мальований на увесь аркуш герб, що прикрашає Київський Псалтир з 1397 р.²⁹ Це прямокутний гербовий щит, обрамлений рамкою з геометричним орнаментом у вигляді темно-синіх клинців на червоному тлі та увінчаний дворянською короною. У центрі композиції, обведені синім кольором, червона шестикутна зірка, а під нею цього ж кольору півмісяць. Знизу – синього кольору сокира з червоним сокирищем та червона стріла, вістрям догори. Шрифтові написи довкола зображення доводять приналежність герба Авраму Глембицькому, члену ради Великого Князівства Литовського і Руського. Він залишив у книзі вкладний запис 1518 р, який засвідчує, що Аврам Єзофович, земський підскарбій Великого Князівства Литовського, дарує цю книгу в православну церкву чудотворця Миколая у Вільно (помер Глембицький після 1518 р.). Можливо, саме до цієї події і був намальований протоекслібрис³⁰.

Протоекслібрис Аврама Єзофовича Глембицького (1450–1519).

Київський Псалтир 1397 р.
Російська національна б-ка,
м. Санкт-Петербург

²⁷ Chwalewik E. *Exlibrisy polskie XVI i XVII wieku*. – Wrocław, 1955. – S. 1; Lewicka-Kamińska A. *Nieznanne exlibrisy polskie XVI wieku...* – S. 7; Dobrowolski K. *Z dziejów książki polskiej na obczyźnie w wiekach średnich*. – Kraków, 1929; *Exlibris...* – S. 653.

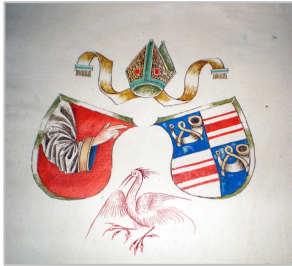
²⁸ Grońska M. *Exlibrisy: wiadomości zebrane dla kolekcjonerów...* – S. 24.

²⁹ Нестеренко П. *Історія українського екслібриса...* – С. 31.

³⁰ Там само. – С. 30–33; Бершадський С. А. *Аврам Єзофович Ребичкович, подскарбій земський, член ради Великого князівства Литовського. Отривок из истории внутренних отношений Литвы в начале XVI в.* – Киев, 1888; Pocięcha W. *Ezofowicz Rabinkowicz (Rabiczkowicz, Rebiczkowicz) Jan Abraham // Polski Słownik Biograficzny...* – T. VI. – S. 328–331; Wolff J. *Żyd ministrem Króla Zygmunta*. – Kraków, 1885. – 40 s.;

Одним із найстарших протоекслібрисів, виявленим на даному етапі роботи у фондах відділу рукописних, стародрукованих та рідкісних книг ім. Ф. П. Максименка НБ ЛНУ ім. Івана Франка, є власницький знак Матиаса Шейдта фон Вестерштеттена (бл. 1440–1517) – абата, єпископа дієцезії Секкау в Штірії (Австрія) в 1481–1503 рр., управляючого Віденським єпископством (1490–1493), першого власника книги “*Vincentius Bellovacensis. Speculum historiale. Vol. 3–4.* [Strassburg: R-typ. = Adolphus Rusch, ca 1473]”³¹.

Один з мальованих екслібрисів – це майстерно виконаний червоною, чорною та золоту фарбами герб власника – Яна Шольц-Вольфовича. Над гербами – єпископська митра, виконана зеленим, червоним, чорним та золотими кольорами.

*Протоекслібрис Матиаса Шейдта фон Вестерштеттена
(бл. 1440–1517)*

Vincentius Bellovacensis. Speculum historiale. Vol. 3–4.

[Strassburg: R-typ. = Adolphus Rusch, ca 1473]

*Наукової бібліотеки Львівського національного університету
імені Івана Франка*

Приклади мальованих екслібрисів у фондах НБ ЛНУ ім. Івана Франка

*Екслібрис Яна Шольц-Вольфовича (над гербом видніються ініціали
власника JSW³²). Напис у верхній частині першої сторінки книги
повідомляє, що вона належить Яну Шольц-Вольфовичу (Jan Scholc
Wolfowicz) і її придбали 31 січня 1596 р. у нащадків львівського каноніка
Станіслава Віжебіцького за 11 флоринів³³*

Такий знак власності був досить рідкісним, оскільки вимагав художнього виконання та був складним у відтворенні. З часом його замінив суперекслібрис – переважно герб власника, вензельні ініціали, монограми, емблеми, девізи, витиснуті на оправі, а згодом на корінці палітурки. Часто суперекслібрис виконував роль оздоблення оправі, а отже і книги, особливо, якщо тиснення було з використанням золота³⁴.

Івакін Ю. Історичний розвиток Києва XIII – середини XVI ст.: (історико-топографічні нариси) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rusarch.ru/ivakin1.htm> – [Час доступу: 12.07.2012].

³¹ *Першодруки (інкунабули) Наукової бібліотеки Львівського університету*: Каталог / упор. Ф. П. Максименко. – Львів, 1958. – С. 17, табл. 39; Столова Е. Збірка екслібрисів Наукової бібліотеки ЛДУ... – С. 95–96; Швець Н. До методології дослідження “власницького знаку”... – С. 49; Kotula R. Ein bisher unbekannter Richenbach-Einband aus der Sammlung der Universitätsbibliothek in Lwów (Polen) // *Archiv für Buchbinderei.* – 1939. – Hl. 39. – S. 79–81, 156–157.

³² Столова Е. Збірка екслібрисів Наукової бібліотеки ЛДУ... – С. 96.

³³ НБ ЛНУ, ВРСРК, 188396 IV (Missale Romanum, ex decreto sacrosancti concilii tridentini restitutum, Pii V...editum. Cum reformatione Calendarii Gregorii Papae XIII. – Lugduni [Lyon]: Apud Gulielmum Rovillium, 1586. – 2°.).

³⁴ Cubrzyńska-Leonarczuk M. *Polskie superexlibrisy XVI–XVIII wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie: centuria druga.* – Warszawa, 2001. – S. 12–19; Sipayło M. *Polskie superexlibrisy XVI–XVIII wieku...* – S. 6–14; Superexlibris // *Encyklopedia wiedzy o książce...* – S. 2249.

Доволі часто типографії видавали свої видання в тимчасовій, неякісній оправі, з обрізків пергаменту, паперу чи взагалі без обкладинки, тим самим даючи покупцеві можливість вибрати оправу під свій смак з суперекслібрисом на ній.

Суперекслібриси з'явилися дещо пізніше, ніж мальовані екслібриси, хоча відомі екземпляри, датовані XIV ст.³⁵ Популярними вони стали у XVII ст., ще у XIX ст. були широкоживаними. Суперекслібрис зберігає інформацію про першого власника книги, оскільки найчастіше саме він наносив свій знак власності на палітурку. Отже, суперекслібрис можна вважати незаперечним доказом належності книги певному власникові чи бібліотеці (оскільки сфальсифікувати його було практично неможливо та і фальсифікати легко розпізнаються спеціалістами), прослідкувати первісну приналежність книги.

З давніх часів до нас дійшло багато екслібрисів, приналежність яких встановити важко, а в деяких випадках взагалі неможливо без відповідних провенієнційних записів. Це переважно монограми власників чи суперекслібрис у поганому стані.

Для виготовлення суперекслібрисів користувалися шкірою різноманітних гатунків, розфарбувань та вичинок. Використовували також пергамент, пергамент під замшу, телячу шкіру, різнокольорові сап'яни. На оправках проводили тиснення золотом, блінтові тиснення, різьбу по шкірі. Найпоширенішим прикрашанням оправки було ручне золоте тиснення, за допомогою якого кришка палітурки вкривалася орнаментальним візерунком з тонких ліній. Візерунок переважно відображав стиль епохи. Суперекслібриси умовно можна поділити на кілька типів: геральдичні (шляхти; духовенства; міська геральдика), змішаний (зображення емблем та ініціалів), вензелеві (переплетені між собою та витиснені золотом ініціали власника), гербові з текстом, сюжетні і шрифтові³⁶.

До недавнього часу першим українським екслібрисом прийнято було вважати власницький знак Станіслава Самборського з Кам'янця-Подільського (1601 р.)³⁷, відтиснений на оправі “Записової книги бондарсько-стельмасько-колодійського столярного цеху 1601–1783 рр.” Вона складалася з двох частин: старої й нової. Стара збереглася у первісному вигляді й виконана з одноцільного шматка шкіри. На верхньому та нижньому боках обкладинки є суперекслібриси. В центральній частині верхньої обкладинки в ренесансному вінку зображено розкритий циркуль, довкола якого ініціали – “S. S. C. C.”, тобто “Stanislaus Samboritanus Consul Camenecensis”. Зверху і знизу витиснені хрестоподібні прикраси з квітів. На зворотному боці обкладинки зверху поміщено латинський напис: “Богу слава. Славетний і шановний райця п. Станіслав Самборський в цей час цехмістр цеху бондарів, стельмахів, колодіїв і столярів цю книгу цехову власним коштом і працею спорудив. Року від Різдва Христового 1601”. Унизу в картуші, з боків якого розміщені декоративні хрестики, знову зображено розкритий циркуль цехмістра. Цей давній суперекслібрис доповнює шрифтовий напис, витиснений на шкіряній обкладинці і виконаний антиквою³⁸. Цей знак витиснений на оправі книги, тому не може належати до категорії екслібрисів, які гравіювалися на дереві або металі й друкувалися на папері; отже, це не екслібрис, а суперекслібрис.

³⁵ Grońska M. *Exlibrisy: wiadomości zebrane dla kolekcjonerów...* – S. 25; *Supereklibris...* – S. 2249.

³⁶ Нестеренко П. *Історія українського екслібриса...* – С. 62–63.

³⁷ Бердичевський Я. Мистецтво екслібриса // *Наш друг книга*. – Київ, 1977. – С. 60–75.

³⁸ Нестеренко П. *Історія українського екслібриса...* – С. 46;

Приклади суперекслібрисів у фондах НБ ЛНУ ім. Івана Франка

Зліва направо:

суперекслібрис Станіслава Куля Немста (*Stanislaw Kul Niemst*), гербу "Jastrzębiec"³⁹;
суперекслібрис Я. А. Прухніцького (*Jan Andrzej Próchnicki, 1553–1633*), королівського секретаря,
краківського каноніка (1594), кам'янецького єпископа (1607), львівського архієпископа (1614)⁴⁰;
суперекслібрис Вітольда Казімежа Чарторийського, відтиск на корінці книги

Найбільшої популярності серед бібліофілів та бібліотек набув гравійований екслібрис. Його батьківщиною вважають Німеччину, де він з'явився невдовзі після винайдення книгодрукування.

Як і книжкову ілюстрацію, екслібрис вирізали на дерев'яній дошці, з якої робили відбиток на папері – в техніці гравюри на дереві (дереворит, ксилографія), або користувалися мідною дошкою – гравюра на міді (мідерит), різцем і травленням (офортм).

Перші екслібриси витискали на книгах у типографіях. Але це значно ускладнювало та затягувало роботу, тому ця практика проіснувала недовго – бібліофіли віддали перевагу друкованим окремо знакам невеликого розміру.

Перші екслібриси зображали родинні герби чи гмерки власника. Пояснювальні написи знаходились за межами головної композиції, часто до неї додавали модні в ті часи епіграми, вміщені над і під композицією. З часом екслібриси стали доповнювати родинними гербами, символічними орнаментами.

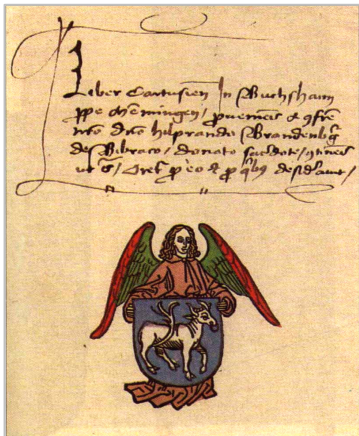
Першим друкованим екслібрисом прийнято вважати гербовий знак 1460 р. в книзі баварського рицаря Бернгарда фон Рорбаха⁴¹. 1470–1480 рр. датуються книжкові власницькі знаки капелана Йогана Кнабенсберга на прізвисько Їжак (*Igler*) та Гільдебрандта Бранденбурга з німецького міста Біберах⁴².

³⁹ Cubrzyńska-Leonarczuk M. *Polskie superekslibrisy XVI–XVIII wieku...* – S. 108.

⁴⁰ Gębarowicz M. *Jan Andrzej Próchnicki (1553–1633). Mecenas i bibliofil. Szkic z dziejów kultury w epoce kontreformacji.* – Kraków, 1980. – 235 s.; Sipyuło M. *Polskie superekslibrisy XVI–XVIII wieku...* – S. 150–154, Tabl. 60.

⁴¹ Минаев Е. Н. *Экслибрисы художников Российской Федерации...* – С. 5.

⁴² Нестеренко П. *Історія українського екслібриса...* – С. 64.

Екслібрис Гільдебранта Бранденбурга із зображенням ангела з гербом власника в руках та донаційним рукописним надписом. Кольоровий дереворит

Екслібрис Йогана Кнабенсберга на прізвисько Іглер. Девіз: "hanns igler das dich ein igel kus" ("Ханс Іглер щоб тебе їжак поцілував"). Кольоровий дереворит

Завдяки видатним майстрам епохи Відродження (Альбрехтові Дюреру, Лукасу Крапаху-старшому, Гансу Гольбейну-молодшому), XVI ст. вважається часом розквіту екслібрису. Кожен із них вніс у мистецтво екслібриса щось нове. Для людини епохи Відродження чиста геральдика перестала бути цікавою. У екслібрис вводяться нові елементи: композиції, символи, алегорії, виконані в дусі і характері епохи. Наприклад, Лукас Крапах-старший перший ввів у екслібрис символи заняття власників бібліотек, а видатний майстер Буше доповнював свої зображення елементами пейзажу, символічними деталями натюрморту. З того часу книжковий знак перетворився на вишукану графічну мініатюру та зайняв своє особливе місце серед мистецьких жанрів графіки.

А. Дюрер створив близько двох десятків екслібрисів. Одним з найкращих вважається його знак 1525 р., виконаний для Гектора Помера, настоятеля церкви св. Лаврентія в Нюрнбергу. На ньому зображений святий із пальмовою гілкою і жаровнею та написом давньоєврейською, грецькою та латинською мовами "Для чистого все чисте"⁴³.

В інших європейських державах власницькі знаки з'явились дещо пізніше. Станом на 1992 р. найдавнішими екслібрисами вважали: у Франції – власницький знак Жана Бертрана де Лятурблянш (*Jan Bertrand de Latourblanche*) 1529 р., в Чехії – Яна Гедейовського (*Jan Hedejovskí*) 1536 р., в Угорщині – Цезарія Гомбарі (*Cesary Gombarý*) біля 1550 р., в Англії – донаційний екслібрис на книгах Ніколаса Бекона (*Nicholas Bacon*), лорда-канцлера Англії

Екслібрис Гектора Помера, настоятеля церкви св. Лаврентія в Нюрнберзі

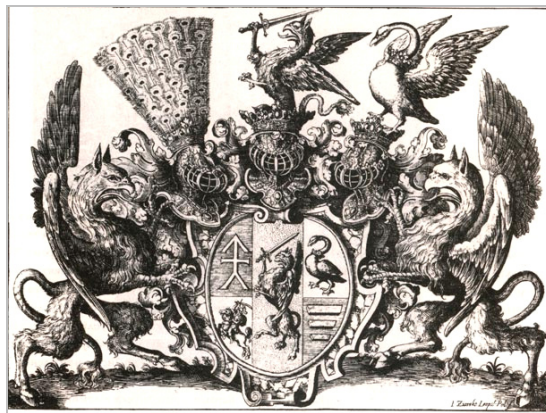
⁴³ Там само. – С. 5, рис. 1; Немировский Е. Книжные знаки Альбрехта Дюрера. Памятка 172 заседания Московского клуба экслибрисистов. – Москва, 1973. – 26 апреля.

1574 р., в Голландії – Анни ван дер Аа (*Anna van der Aa*) 1597 р.⁴⁴, найстаршими польськими екслібрисами вважають два власницькі знаки з 1516 р. Мацея Дзевіцького (*Maciej Drzewicki*, 1467–1535), великого коронного канцлера, архієпископа і примаesa Польщі⁴⁵.

В Росії перші екслібриси з'явилися на початку XVIII ст., одночасно з іншими нововведеннями Петра I. Переважно це було зображення герба, що супроводжувався латинським девізом. Природно, першими власниками екслібрисів були члени імператорської родини, представники знаті та сподвижники царя (Я. Брюс, Д. Голіцин, А. Лефорт, Р. Арескін)⁴⁶. Однак на деяких рукописних книгах бібліотеки Соловещького монастиря знайдені мальовані від руки паперові ярлики, датовані XV ст.⁴⁷

Першими українськими екслібрисами зараз вважають власницькі знаки роботи видатного гравера Яна Зярнка (бл. 1575, м. Львів – бл. 1630), хоча надруковані вони в Парижі на початку XVII ст. Відомостей про нього мало. Відомо, що навчався у Кракові, потім у Львові (в майстерні Юзефа Вольфовича), в Італії, а у 1608 р. приїхав до Парижа.

Я. Зярнко гравіював портрети, паризькі події, алегорії, релігійні сюжети, виконував книжкові ілюстрації та екслібриси. Саме під час паризького періоду його життя і з'явилися три екслібриси, які дуже умовно можна назвати українськими. Сам Я. Зярнко завжди акцентував увагу на своєму польському і львівському походженні. Гравер хоч і працював за межами України, все ж був із нею пов'язаний мистецькою освітою, родинними контактами, замовниками. Його екслібриси виконані для галицьких (Собеського та Даниловича) та волинського (Ходкевича) магнатів. Це екслібриси Якуба Собеського, батька польського короля Яна III (1610 р., незакінчений), великі офорти для галицького магната Петра Даниловича (1610) та коронного гетьмана Великого Князівства Литовського Яна Кароля Ходкевича (1619)⁴⁸.

*Екслібрис Яна Кароля Ходкевича (1560–1621). Мідерут.
Художник – Ян Зярнко. 1619 р. Бібліотека Британського музею в Лондоні*

⁴⁴ Grońska M. *Exlibrisy: wiadomości zebrane dla kolekcjonerów ...* – S. 26.

⁴⁵ Pocięcha Wł. *Drugi egzemplarz exlibrisu Macieja Drzewickiego z 1516 r. Kartka z dziejów humanizmu w Polsce // Silva Rerum.* – 1927. – Т. III, zes. 11/12. – S. 168.

⁴⁶ Верещагинъ В. *Рускій Книжный Знакъ...* – С. 35–36; Минаев Е. *Экслібриси художников Российской Федерации...* – С. 6–8.

⁴⁷ Шаповал Л. *Екслібрис та його місце в книжковій справі України...* – С. 81.

⁴⁸ Нестеренко П. *Історія українського екслібриса...* – С. 67–70.

Найкращим його екслібрисом вважають гербовий власницький знак, виконаний для Яна Кароля Ходкевича. За основу взято щит, у якому розміщено герби предків. Щит у бароковому картуші тримають грифони, що символізують могутність і владу. Це все увінчано трьома коронованими шоломами.

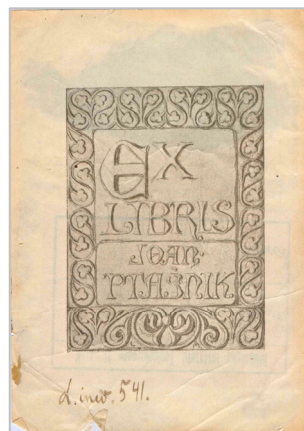
Внизу під гравюрою напис: “I. Ziarnko Leopold. Pol. F.”, що засвідчує авторство Яна Зярка, який також підписувався під роботами “Le Grain Polonus” (з польської землі) або просто “Leopoliensis” (львів’янин).

Екслібриси умовно можна поділити на гербові, вензельні, сюжетні та шрифтові.

Шрифтові екслібриси – це одна з найпростіших форм екслібрису, що являє собою ярлик із друкованим чи рукописним ім’ям власника (інколи поєднується з девізом), у яких сам напис виконує інформаційну та декоративну функцію. Їх також умовно можна поділити на кілька типів. Першим за хронологією появи є рукописний екслібрис. Найчастіше це були друковані рамки, оздоблені рослинним чи геометричним орнаментом, по кутах якого вміщувалися ініціали власника, а в рамку вручну записувався текст екслібриса. З появою нових технік у графіці змінюється зовнішній вигляд екслібриса: він більше став нагадувати “візитівку”. При виконанні надпису використовували різні види шрифтів: готичні, курсиву, антикву тощо. У XIX ст. широко популярними були також дво-, три- і більше колірні екслібриси.

Саме шрифтовим екслібрисом позначені книги Яна Птаśьніка (1876–1930) – історика-медієвіста, професора Університету Яна Казимира у Львові і Ягеллонського університету у Кракові, члена Польської академії мистецтв⁴⁹. Це друкована рамка (80×60 мм), утворена рослинним орнаментом, в яку вміщено текст: “Ex || LIBRIS || JOAN· || PTAŚNIK”. Автор екслібрису – видатний польський гравер Людвік Міські (1884–1938). Виконаний він у Кракові у техніці цинкографії.

Поряд із шрифтовими екслібрисами широко використовувались і гербові, тобто, із зображенням родового герба власника книги (часом до них почали додавати різноманітні атрибути у вигляді людей, тварин, різного роду орнаментів, які відігравали другорядну роль і виконували алегоричну функцію). Майстер геральдичних композицій дуже добре знав, яким штрихом слід позначити в гравюрі той чи інший колір певної частини герба, адже колір був складовою частиною геральдичної символіки. Часто колір був єдиним, що відрізняло ідентичні по малюнку герби різних дворянських родин. Важливо було в таких випадках показати знатність та древність роду, перелічити титули власника і його регалії. Але при цьому замовчувалася інформація про професію власника, його зацікавлення тощо.

⁴⁹ Bachulska H. *Bibliografia historii Polski*. – Warszawa, 1954. – Tom wstępny. – S. 112–113; Barycz H. *Rozwój historii oświaty i kultury w Polsce*. – Kraków, 1949. – S. 62, 64; Bochnak A., Pieradzka K. *Czterdziestolecie działalności Towarzystwa Miłośników Historii i Zabytków Krakowa 1897–1937*. – Kraków, 1937; Birkenmajer A. *Typograficzny zasób drukarni Akademii Zamojskiej w roku 1617*. – Kraków, 1936. – S. 15; Dybiec J. *Mecenat naukowy i oświatowy w Galicji 1860–1918*. – Wrocław, 1981; Kram J. *Almanach exlibrisu polskiego XX wieku*. – Kraków, 1948. – S. [105]; Piekarski K. *Książka w Polsce XV i XVI wieku*. – Kraków, 1931. – S. 5; Ptaśnik Jan // *Encyklopedia wiedzy o książce...* – S. 2034; Szocki J. *Księgozbiory domowe w Galicji Wschodniej...* – S. 31, 108, 150, 161, 26; Tymieniecki K. *Zarys dziejów historiografii polskiej*. – Kraków, 1948. – S. 92–93.

Як приклад гербового екслібрису у фондах НБ ЛНУ ім. Івана Франка можна назвати власницький знак Юзефа Анджея Залуського (1702–1774), відомого політичного діяча, мецената, видавця, історика, бібліофіла, бібліографа, засновника першої громадської бібліотеки з вільним доступом до книг у Речі Посполитій (1747–1795)⁵⁰. Це гербовий міде-рит, невеликого розміру 88×69 (86×67) мм, виконаний в 1731 р. відомим польським гравером, портретистом, ілюстратором, екслібристом Яном Фридериком Миліусом. Текст екслібрису такий: “Ex Bibliotheca Iosephi Załuski || S[acrae] Th[eologiae] Ph[ilosophiae] et J[uris] v[triusque] D[octoris] Supremi Regni Referen || darii Abb[at]is Hebdov[iensis] Archid[iaconi] in Cath[edra] Ploc[ensi] || Pult[oviensis] Can[onici] Cracov[iensis] Praep[ositi] C[anonici] vars[aviensis] et || Infulati Kodnen[sis] 1731”.

Третім видом екслібрисів є так звані сюжетні екслібриси, у яких в різноманітних, часто алегоричних формах, художник-гравер намагався передати зацікавлення і уподобання власника бібліотеки. Мотиви в сюжетних екслібрисах можуть бути різноманітні: символи чи комбінації символічних зображень, портрет власника, чи портрет улюбленого письменника, композитора, поета, пейзажі (живописні куточки рідного краю, красиві краєвиди тощо).

Як приклад наведемо один з екслібрисів Тадеуша Сольського (1884–1966), урядовця, бібліотекаря, бібліофіла, колекціонера, дослідника, члена багатьох наукових товариств⁵¹. Це чорно-білий екслібрис, невеликий за розміром 109×85 (80×57) мм.

⁵⁰ Bańkowski P. *Biblioteka Publiczna Załuskich i jej twórcy*. – Warszawa, 1959; Baranowski I. *Biblioteka Załuskich w Warszawie*. – Warszawa, 1912; Bartoszewicz J. Załuski Józef Jędrzej biskup kijowski // *Tygodnik ilustrowany, pismo obejmujące: ważniejsze wypadki społeczne, życiorysy znakomitych ludzi, zabytki i pamiątki krajowe, podróże, powieści i poezje, sprawozdania z dziedziny sztuk pięknych, piśmiennictwa, nauk przyrodzonych, rolnictwa, przemysłu i wynalazków, szkice obyczajowe i humorystyczne, typy ludowe, ubiory i kostiumy, archeologią i t. d. i t. p.* – Warszawa, 1862. – Serya I. – T. V. – Nr 124. – S. 53–54; Nr 125. – S. 61–62; Jaworski Fr. *Lwowskie znaki biblioteczne*. – T. I. – Lwów, 1907. – S. 28; Jakrzewska-Śnieżko Z. Mylius Jan Fryderyk // *Słownik pracowników książki polskiej*... – S. 617; Korpała J. Spór sukcesorów Bskp J. i J. Załuskich o “Bibliotekę Załuskich” // *Silva Rerum*. – 1938. – Zesz. 3. – S. 57–60; Kraushar A. Dawne pałace warszawskie: Pałac Załuskich // *Tygodnik ilustrowany*... – 1899. – T. I. – Nr 9. – S. 174–175, Nr 10. – S. 194–196; Łodyński M. Z dziejów “Biblioteki Rzeczypospolitej Załuskich zwanej” w latach 1783–1794. – Warszawa, 1935; Muszyńska K. Załuski // *Słownik pracowników książki polskiej*... – S. 1004–1006; Walka o bibliotekę Załuskich // *Tygodnik ilustrowany*... – 1923. – T. I. – Nr 1. – S. 12–13; Wittig W. *Ex-libris’y bibliotek polskich XVII i XVIII wieku*. – Lwów, 1903. – T. I. – S. 78–82; Zawicza N. Mylius Jan Fryderyk // *Polski Słownik Biograficzny*... – T. XXII/2, zesz. 83. – S. 355–357.

⁵¹ Bohosiewicz M. Męckicki Rudolf // *Polski Słownik Biograficzny*... – T. XXII/3, zesz. 86. – S. 105–106; Charewiczowa Ł. *Historiografia i miłośnictwo Lwowa*. – Lwów, 1938. – (Biblioteka Lwowska; T. XXXVII). – S. 146; Chwalewik E. *Exlibrisy polskie*. – S. 32, 33, 67, 72, 75, 76, 88, 90, 93, 111, 118, 121; Grońska M. Męckicki Rudolf // *Słownik pracowników książki polskiej*... – S. 579–580; Kram J. *Almanach exlibrisu polskiego XX wieku*... – S. [20, 102, 119, 157, 189]; *Ekslibrisy i grafika z kolekcji Lecha Kokocińskiego*. – Warszawa, grudzień 2001 – styczeń 2002. – Nr 104. – S. 18; Przykowski Tadeusz // *Wielka encyklopedia powszechna PWN*. – Warszawa, 1956. – T. V. – S. 383; Solski Tadeusz // *Encyklopedia wiedzy o książce*... – S. 2188; Strzałkowski J. Męckicki Rudolf // *Słownik Artystów Polskich i obcych w Polsce działających: malarze rzeźbiarze graficy*. – Warszawa, 1993. – T. V. – S. 497–498; *Sztuka exlibrisu na kresach wschodnich. Katalog wystawy z kolekcji Arkadiusza Wagnera. 28 września – 24 października*. – Poznań, 2003. – S. 25, nr 103; – S. 27, nr 142; Szocki J. *Księgozbiory domowe w Galicji Wschodniej*... – S. 113, 129, 135, 144, 177, 282; Wolszczanowa H. Solski Tadeusz // *Słownik pracowników książki polskiej*... – S. 839.

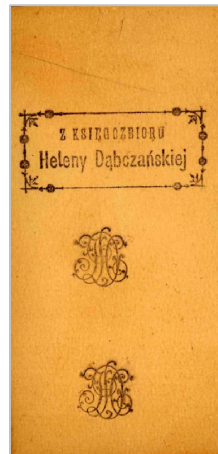
В центрі композиції – оголена жіноча постать в античному шоломі на голові. Біля неї таблиця з написом: “EX LIBRIS || TADEUSZA || SOLSKIEGO || WE LWOWIE”. Екслібрис виконав Рудольф Менкіцький у Львові в 1937 р. в техніці цинкографія. В лівому нижньому кутку автор залишив свій “автограф”.

Популярними були також вензельні (польське “węzeł” – вузол) книжкові знаки. Це орнаментально переплетені ініціали власника. Красиво вигравійовані початкові букви імені і прізвища власника часто поміщали в замислуваті рамки. До вензельних екслібрисів можна віднести власницький знак Гелени Домбчанської (Будзиновської) (1863–1956), колекціонерки, меценатки, засновниці музею та бібліотеки у Львові⁵².

Її екслібрис виконаний, ймовірно, у Львові у другій половині XIX ст. і являє собою штамп прямокутної форми, по кутах якого зроблено рослинний орнамент. Посередині вміщено напис польською мовою: “Z KSIĘGOZBIORU || Heleny Dąbczańskiej”, а нижче – відтиск вензельної печатки з переплетенням ініціалів власниці книгозбірні.

Як бачимо, екслібрис – важливе джерело інформації про склад і ротацію книг у книгозбірнях. Нерідко лише він дозволяє встановити приналежність книги певному власнику, дослідити кількісний та якісний склад бібліотек. Важливість цього процесу підкреслюється тим, що до багатьох бібліотек не створювались або не збереглися каталоги, описи, чи просто існували досить скупі згадки про них. Із плином часу бібліотеки розпорошувалися, збиралися нові, але екслібриси на книгах у більшості випадках залишались.

Красивий екслібрис уже давно розглядають як графічну мініатюру, що має самостійне художнє значення і справжню естетичну цінність. Він перетворився в об’єкт колекціонування в багатьох країнах світу.

THE EVOLUTION OF EX-LIBRIS

(based on the materials from the stock of the Scientific Library of L’viv Ivan Franko National University)

Natalia KIT

*Scientific Library of L’viv Ivan Franko National University,
17, Drahomanov Str., L’viv, 79601, Ukraine, tel. (032) 261-35-97*

Several characteristic samples of ex-libris preserved in the stock of the Scientific Library of L’viv Ivan Franko National University have been analyzed amid a short review of the typology and history of ex-libris. Images of the ex-libris have been provided. The evolution of ex-libris has been highlighted.

Keywords: ex-libris, typology of ex-libris, Scientific Library of L’viv Ivan Franko National University.

⁵² A. S. Na Wawel // *Tygodnik ilustrowany...* – 1912. – Т. II. – Nr 40. – S. 830–831; Białynia-Chołodecki J. *Dąbszczańscy i Jan Zapłachta-Zapalowicz*. – Lwów, 1913; Baranowski K. *Na Wawel*. – Lwów, 1906; Fijałek J. *Dąbczańska Helena // Słownik pracowników książki polskiej...* – S. 161, 285, 430, 435, 904, 992; Szocki J. *Księgozbiory domowe w Galicji Wschodniej...* – S. 33, 97, 120, 131, 132, 134, 137, 143, 146, 147, 156, 171, 213–214, 237; Niemczycka Babel W. *Na tropach odległej przeszłości* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lwow.com.pl/wanda/butler.html> – [Час доступу: 12.07.2012].

ЭВОЛЮЦИЯ ЭКСЛИБРИСА
(на материалах фондов Научной библиотеки Львовского национального
университета имени Ивана Франко)

Наталія КИТ

*Научная библиотека Львовского национального университета имени Ивана Франко,
ул. Драгоманова, 17, г. Львов, 79601, Украина, тел. (032) 261-35-97*

На фоне краткого обзора типологии и истории экслибриса рассмотрены некоторые характерные образцы экслибрисов, хранящихся в фондах Научной библиотеки Львовского национального университета имени Ивана Франко, наведены их изображения. Обращается внимание на эволюцию экслибриса.

Ключевые слова: экслибрис, типология экслибриса, Научная библиотека Львовского национального университета имени Ивана Франко.

Стаття надійшла до редколегії 9.03.2012

Отримана після доопрацювання 13.07.2012

Прийнята до друку 17.07.2012